

MICHAŁ WÓJCIK

TREBLINKA

POVSTÁNÍ V TOVÁRNĚ NA SMRT

PŘELOŽILA MARKÉTA PÁRALOVÁ TARDY

 CPRESS

Treblinka

Povstání v továrně na smrt

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Michał Wójcik
Treblinka: Povstání v továrně na smrt – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2020

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

TREBLINKA

Povstání v továrně na smrt

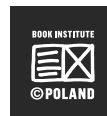
Michał WÓJCIK

Použité fotografie ze sbírek institucí:

01, 05, 15, 26, 31: Courtesy of the Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute in Warsaw, Poland; 25: © ČTK / Doležal Michal; 32: Polish Underground Movement Study Trust (Studium Polski Podziemnej). Illustrations credited to the Polish Underground Movement (1939–1945) Study Trust are copyrighted and cannot be reproduced in any format without the Trust's consent. They can be contacted at the following address: 11 Leopold Road, London W5 3PB, United Kingdom

This translation is published by arrangement with Społeczny Instytut Wydawniczy Znak Sp. z o. o., Kraków, Poland

This book has been published with the support of the © POLAND Translation Program / Publikace byla vydána s podporou Překladatelského programu © POLAND

*„Hoši, pomstěte se! Povstaňte, pobijte je!
To peklo musí shořet.“*

– POSLEDNÍ SLOVA VĚZNĚ
LANGERA KAMARÁDŮM

Tábor Treblinka I (polská) byl vystavěn do velikosti malého města. Nacházelo se v něm přinejmenším 50 baráků. Bylo tam zhruba 600 Poláků a asi 400 Židů, jen řemeslníků (...). Poměry v Treblince se výrazně zlepšily. Zacházení s Poláky je lepší. Vězni nejsou bití. Potravinové přiděly jsou větší a práce snazší.

Tábor Treblinka II (židovská) byl zlikvidován. Chybí oplocení. Na území bývalého židovského tábora stojí už jen jeden barák, v němž žije jeden Ukrajinec s rodinou (...), všude kolem je zaseto žito. Škvára ze spálených židovských těl v podobě lepkavé hmoty byla vyvezena do blízké šterkovny, odkud se nyní převáží na stavbu nové cesty. Škvára se tam sype mezi kameny a poté se válčuje.

Takto se využívá jako povrch vozovky.¹

1 Zpráva kontrarozvědky Národních ozbrojených sil, Okruh XII – Podlesí, 1.–15. března 1944, AAN, NSZ 207/12, kart. 5–7. BECHTA, Mariusz: ... *między Bolszewią a Niemcami. Konspiracja polityczna i wojskowa Polskiego Obozu Narodowego na Podlasiu w latach 1939–1952.* Warszawa, 2009.

Prolog: Smích velitele

Velitel SS-Hauptsturmführer Franz Stangl mrkl na vytištěná písmena a pak dopis zmačkal v dlaních. Poté se vyklonil z křesla a vhodil papírovou kouli do černého otvoru. Dopis z Deutsche Reichsbahn přistál v koši.

„Za nic nebudu platit,“ odfrknul si podnosem.

Dopis se týkal sporu, který se táhl již několik měsíců.

Transporty s „přesídlelci“ (Němci měli slabost pro eufemismy) přijížděly do stanice Treblinka. Tam, po odpojení lokomotivy, byly vagony odtlačeny přímo do tábora. Po zhruba dvoukilometrové trati. Následně vjely na vedlejší kolej. Dalších několik desítek metrů. Právě tuto trať postavily německé dráhy. Stejně tak SS půjčovaly vagony. Investice nebyla velká, ale nějaké náklady s tím byly. Přesto v tom ani velitel Stangl, ani jeho nadřízení v Berlíně neviděli žádný problém. Za využívání trati neplatili. Velitel vůbec nereagoval na upomínky. Mezitím však provoz na tomto krátkém úseku sílil. Dluh a úroky rostly, protože obchod je obchod, a platit se musí.

Nepříjemná povinnost zjednat u Stangla nápravu spočinula na přednostovi stanice. Potíž byla v tom, že do tábora neměl přístup. Porušení tohoto zákazu bylo trestáno smrtí. Přednosta to dobře věděl, proto se obrátil na dva německé strojvůdce, kteří byli pro tuto práci speciálně vybráni. Měli povinnost převést vagony ze stanice přes táborovou bránu. I to však skončilo fiaskem. Jejich přímluvy nepřinesly žádný výsledek.

Přednosta stanice proto požádal o pomoc svého nadřízeného ze Sokołowa Podlaského a Herr Teufela, který odpovídal za celou trať. Tak vysoká hodnost

přece musí na velitele zapůsobit. Skutečně, za několik dní zástupci z nadřízené stanice nastoupili do motorové drezíny a přijeli k bráně tábora. A čekalo je překvapení. Když vzhledli nahoru, hlídač z věže na ně křikl, že je nepustí. Má rozkazy a ty nic nezmění. Páni si jistě zanádačili pod fousy, ale pak se museli vrátit. U přednosta stanice zanechali další dopis, k němuž připojili jasný pokyn: Tentokrát se musí dostat do Stanglových rukou a ten na něj musí odpovědět. *Ordnung muss sein.*

Pro tento úkol byl vybrán polský strojvedoucí Artur Pronicki, nejnižší postavený pracovník na stanici Treblinka.²

Nebyl hloupý. Věděl, co se v blízkém táboře děje. Všichni to věděli. Jeho nadřízený přece posílal za bránu stovky plných vagonů a pak se díval, jak se z tábora vrací prázdné. Všechno bylo jasné. Jenže dopis nemohl jen tak dát do tašky a jít do tábora. Rozhodl se, že do tábora pojedě s transportem.

A skutečně, jednoho dne si upravil svou pracovní uniformu a jako třetí – mimořádný – strojvůdce nastoupil do lokomotivy. Ta měla dovnitř odvézt dva uhláky a několik plných vagonů. Hlídači, když viděli, že se jedná o „běžný“ transport, otevřeli bránu. To, co pak Pronicki vyprávěl, bylo naprosto neuvěřitelné.

Jakmile se lokomotiva zastavila, seskočil na perón. Začala vykládka. Křik, palba a neustálé pohánění. Dantovské scény v obrovském měřítku. Brutální vláčení sotva živých lidí ze smrdutých vagonů. Křik žen a ohlušující nářek vyděšených dětí. K Pronickému přistoupil wachman³ a už ho chtěl přetáhnout pažbou, aby se připojil k ostatním. Ten mu na poslední chvíli ukázal dopis a vysvětlil mu, že je tady – sakra! – služebně. Přece má na sobě uniformu Ostbahnu!

Ukrajinec zkoprněl. Změnil tón. Železničář skutečně nevypadal jako typický pasažér. Wachman ukázal na malou branku a vyzval ho, ať jde. Pronicki vyrazil.

2 ZĄBECKI, Franciszek: *Wspomnienia dawne i nowe*. Warszawa, 1977.

3 Wachman (z něm.) – hlídač (pozn. překl.).

Takto určitě vypadá peklo. Hromady nahých mrtvol, pokroucená těla udušených, stohy věcí, které přišly o majitele. Slovo „stohy“ se obvykle spojuje s hromadami oblečení vysokými přibližně jeden metr. V Treblince však stohy představovaly gigantické haldy. Několik metrů. Zdáčky vypadaly jako vulkány. Bylo jich několik. Zvláště kufry, rance, hadry a smetí. Tuny smetí.

Na Pronického nejvíce zapůsobila hromada dětských botiček. Velká hora z tisíců sandálek a polobotek. Železničář ani nedošel do středu shromaždiště. Spatřil jen to, co se dělo na nástupišti. Možná okem zavadil o bránu dvora, tam, kde se svlékali muži, a ženám stříhaly vlasy. To je ale málo pravděpodobné. Oplocení bylo dobře maskované větvemi a brána velmi úzká.

Železničář se nacházel jen v předsíni tábora. Další překvapený dozorce ho pustil dál. A tak se Pronicki ocitl na *Lagerstrasse*, dlážděné hlavní ulici. Byla výjimečná tím, že nesla jméno Kurta Seidela. Na památku esesmana, který dohlížel na její výstavbu v počátcích existence tábora.

Pronicki si na levé straně hlavní ulice všiml garáží, skladu sudů a čerpací stanice, vpravo (v dálce) zahlédl baráky vězňů. Do této části vedla další brána krytá doškovou střechou. Údajně na ní visel zvon. K čemu sloužil, to se přesně neví. Na apely a nástupy se vězni svolávali sirénou. Před bránou stál sloupek. Když na něj železničář zaostřil zrak, mohl si všimnout reliéfu. Znázorňoval Židy jdoucí s krumpáči do práce a nápis „Zum Ghetto“. Vedle, blíž k cestě, mohl spatřit další reliéf pastevce ženoucího koně a krávu. Byla to směrovka ke stájím a chlévům. Ty neviděl, protože byly příliš daleko. Následující brána po pravé straně měla nápis „Zum Gutshof“ (Do dvora). Vedla k barákům ukrajinských dozorců a k zoo.

Zoologická zahrada v Treblince? Těžko říct, jestli si železničář povšimnul výběhu se srnkou a klecí s veverkami. Zřejmě ne. Všechno zakrývaly stromy a oplocení. Jistě však v této části tábora mohl ocenit čistotu a pořádek. Neválely se tam odpadky a sem tam rostly květiny. Kromě toho tam byly chodníky s bíle natřenými obrubníky.

Tohle jistě jeho pozornost neupoutalo. O několik metrů dále stál pásový obrněný vůz s dlouhou hlavní namířenou na bránu. Jediná těžká vojenská

technika v táboře. Železničář šel ještě kousek dál a po pravé straně konečně uviděl dřevěnou budovu. *Verwaltung* (Správa), cíl jeho cesty. Tady ještě jednou ukázal dozorcí dopis a vešel dovnitř. Na dveřích si přečetl nápis: „Kommandant Stangl, Sturmbannführer“. Zaklepal. V první místnosti seděl za pracovním stolem nějaký důstojník. Železničář si jen zapamatoval, že měl blond vlasy a byl úplně opilý. Mrknul jen na hlavičku dokumentu a nedbale ukázal na další dveře. Pronicki polkl slinu a na rozklepaných nohách překročil práh. V pokoji stál malý důstojník. Byl to velitel a také nevypadal střízlivě. Přesto lze říci, že se Pronickému dostalo pocty. Stangl si totiž ode všech a všeho udržoval odstup. Nemluvil s každým. Jak napsal ve svých pamětech bývalý vězeň Treblinky Richard Glazar, „na všechno se díval spatra“. Zřídkakdy opouštěl svou kancelář a šel do „továrny“. Vyhýbal se kontaktu s *Arbeitsjuden*. Přišel-li na apel, stával většinou opodál. Vystřkoval dopředu bradu a hlavu lehce zakláněl. Už po chvíli byl poněkud nervózní a poklepal bičíkem do důstojnických holínek a beze slova se vzdaloval. „Působí jako hradní pán,“⁴ psal Glazar. „Jako nějaký Napoleon dohlížející na své panství,“ doplnil jiný vězeň.

Teď mhouřil oči a seděl na dosah ruky. Železničář se ohlásil. Stangl povytáhl obočí. Zřetelně zaslechl polský přízvuk. Polský železničář tady?! V táboře se nikdy předtím a nikdy potom žádný polský železničář služebně neukázal.

Ačkoliv, a právě proto, to bylo docela zajímavé. Železničář se v obličejí také měnil. I pro něj byl pohled na velitele šokující. Stangl měl na sobě bezvadnou bílou uniformu. Bílou jezdeckou uniformu šitou na míru. Ten muž vypadal skoro jako anděl. Ostatně někdo ho tak již v historické literatuře nazval. Bílý anděl smrti.

Místností se linula intenzivní vůně. Teprve teď upoutala hostovu pozornost. Nejenže o sobě ta vůně dávala vědět, ale praštila ho jako beranidlo. Intenzivní vůně přicházela zespodu. Zjistil, že koberec byl něčím nastříkán. Byly to parfémy. V takovém množství, že nebylo možné rozpoznat žádnou konkrétní

4 GLAZAR, Richard: *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Praha, 1995, s. 67.

vůni. Toto parfémové tsunami mělo svůj účel. Neutralizovalo pach. Naprostý a všudypřítomný. V táboře panoval neskutečný odér. Nasládlý smrad prostupující úplně vším. Smrad, před nímž nebylo úniku. Nic nepomáhalo, směsice pachů byla ještě horší. Železničáři samozřejmě došlo, odkud ten zápach pochází.

Stál vzpřímeně a nemohl ze sebe vypravit ani slovo. Není pravda, že si lze zvyknout na jakýkoliv zápach, že se na něj po několika minutách nebo několika desítkách minut lidský mozek přestane soustředit. Vypíná čich. V Treblince tomu tak nebylo. Příšerný odér trýznil smysly po celou dobu. Pořád. Sužoval železničáře, který tam přišel jen na chvíli, stejně jako velitele, který tam bydlel a pracoval dlouho.

Trvalo to okamžik, než se Pronicki vzpamatoval. Nakonec vytáhl dopis a podal jej adresátovi. Stangl vzal obálku, otevřel dopis a náhle se stalo něco zvláštního. Přečetl si několik řádků a vyprskl. Uchechtl se. Pak už nic neskrýval, vybuchl hlasitým smíchem. Krev v železničářových žilách ztuhla, protože teprve teď si uvědomil, že to přece jen mohl být nějaký žertík. Kupříkladu v dopise mohla být zmínka o tom, aby ho zastřelil. Proč ne? Nebo trochu potrápít a pak zahnat do plynu. Teprve pak se mohla řeč stočit na vyrovnání dluhu.

Těch několik minut – vdechování parfémů, mrtvolného oděru a smradu vlastního strachu – trvalo věčnost. Návštěvník, jak svým kolegům později vyprávěl, chtěl z tohoto „parfémového pekla“ okamžitě utéct a zanechat tam toho „smějícího se satana“.

Stál pořád v pozoru a zeptal se, jestli dostane odpověď.

Velitel přerušil čtení a přestal se smát. Pohlédl na železničáře, jako by ho viděl poprvé. Chvíli si ho prohlížel a nakonec procedil: „*Keine Antwort!* Žádná odpověď!“

Znova se začal smát. Teď už se smál celým tělem. Jeho smích byl upřímný a srdečný. Trvalo dlouho, než se uklidnil. Nakonec praštil pěstí do stolu, jako by chtěl záležitost shrnout a ukončit tuto absurdní audienci.

Pronicki, který se s námahou držel na nohou, vyšel ven a stejnou cestou se vrátil k lokomotivě. Když k ní přicházel, byl perón již prázdný. Židovští

vězni prachem zasypávali stopy krve a uklízeli bojiště. Zpoza vysokého oplocení přicházel tlumený nářek tisíce vyděšených lidí hnaných do plynových komor. Všechno přehlušoval hlasitý zvuk naftového motoru a pravidelný klapot bagrů pracujících v dáli, daleko.

Byla-li tato návštěva úspěšná, není jasné. Víme však, že Stangl měl z čeho platit. Dochovala se totiž „Účetní závěrka Operace Reinhardt ke dni 15. prosince 1943“, kterou sestavil jeho nadřízený SS-Gruppenführer Odilo Globocnik.

Právě v tomto dokumentu koordinátor prací tří největších táborů smrti na území Polska vypočítal konkrétní zisky vyhlazování. Přesně vypočítal, kolik třetí říše vydělala na vraždění židovského národa. Dobral se k číslu 178 745 968 marek a 59 feniků.⁵ Jestliže spočítáme, že v jemu podřízených táborech zemřelo jeden a půl milionu lidí, znamená to zisk 119 marek a 16 feniků na osobu. V případě Treblinky zisk z jedné oběti činí pouze zhruba 79 marek a 44 feniků. Stangl bezesporu mohl splatit svůj dluh i s úroky.

5 PIOTRKOWSKI, Stanisław: *Misja Odyla Globocnika. Sprawozdania o wynikach finansowych zagłady Żydów w Polsce*. Warszawa, 1949, s. 34–35.

ČÁST I:
FIRMA

Kapitola 1

Toto má být konec světa

Údajně když byl Franz Stangl malý, nenáviděl uniformy. Nenáviděl vojenský dril. Armádu a její étos spojoval s ponížením. Všechno kvůli otci, starému dragounovi. Ten už byl nemocným nočním hlídačem, když se mu narodil syn. Týral ho. Vybíjel si na něm své frustrace. Když se začátkem sedmdesátých let britská novinářka Gitta Serenyová Stangla ve věznici dotazovala, proč se po Treblince (a dříve Sobiboru) procházel v bílé uniformě, prohodil, že nic jiného neměl a bílá barva odháněla muchničky.⁶ Zatímco vězni, kteří přežili, si zapamatovali pedantství, s jakým chodil.

Ta bílá uniforma byla jeho vizitkou. Předzvěstí neúprosné smrti. Ne náhlé a násilné, ale neodvratitelné. Velitel byl člověkem, který se ovládal, nikdy nespěchal. Jeho přítomnost na území tábora přinášela chvilkový klid. Na rozdíl od svých podřízených nikdy nikoho neuhodil. Nenosil bič jako všichni, v ruce držel jen bičík. Takto ho popisuje většina svědectví. Jenom jedno se odlišuje.

Vyprávění Abrama Jakuba Krzepického. Tento bývalý zaměstnanec továrny na umělý med se do tábora dostal 25. srpna 1942. Podle něj dokázal být velitel krutý. A taky nosil gumový bič. A používal ho. Svědectví je dosti přesné.

6 SERENYOVÁ, Gitta: *Do temnoty: od milosrdné smrti k masovému vraždění*. Praha, 2019, s. 29.

Svědčí o tom, že Stangl býval v Treblince opilý. Možná právě tehdy se proměňoval v bestii.

Jeho oblíbenou urážkou bylo tehdy označení „idioti“ vyslovované německy: *ihr Idioten*. Křičel a významně protahoval předposlední slabiku. Když hřímal, oči mu vylézaly z důlků a jeho naduté tváře červenaly.

„Jak jsme toto kvílení jen zaslechli, měli jsme jistotu, že už pro někoho vydal rozsudek, protože to kvílení z něj vycházelo ve stejné chvíli, kdy na oběť padal úder, se vši energií a nasazením dobře živeného aktivisty. ‚Proklatý národ,‘ křičel. ‚Proklatá židovská banda, ať jste ještě jednou prokleti!‘ Nakláněl se až nízko k zemi, jako by chtěl sklízet obilí – a ještě jedna rána. A ještě jedna. Ještě jednou zařval: ‚Vy idioti, vy idioooootiiii!‘“

Další svědek, Jerzy Rajgrodzki, v bestiálním kapitánovi viděl spíše esesmana von Oypena. Tohoto brýlatého muže vězni přezdívali „Idioten“ právě podle nadávky, kterou je častoval. Kdo z nich měl pravdu? Krzepicki jasně napsal, že bíle oblečeného velitele vždy doprovázel pobočník, vysoký blondýn, poručík. „Byli vidět spolu. Dva starší, rozvášní Němci, řádili v táboře a bili Židy.“⁷ To teď nevyřešíme.

Stangl se narodil v roce 1908 v malém rakouském městečku. „Vím jen, že si mě otec nepřál (...) Myslel si totiž, že nejsem jeho,“ vyznal novináře. Franzova matka byla podřízena svému muži a byla o mnoho let mladší. Také ona musela snášet jeho vojenský dril. První Stanglova vzpomínka z dětství byla hrozná. Když měl čtyři nebo pět let, dostal nové papuče. Zdánlivě nic zvláštního, ale přesto to byl svátek. Toho dne se událo něco stejně důležitého. Chlapec si přes okno všimnul vozu, jímž sousedé chtěli převézt svůj nábytek. Prostě se stěhovali. Byl mrazivý den, sníh až po kolena. Malý Franz, místo aby slavil nové papučky, v nich vyběhl z domu a vyskočil na vysoký kozlík. Vzpomínal, že vůz

7 KRZEPICKI, Abram Jakub: *Człowiek uciekł z Treblinki... Rozmowy z powracającym spisała Rachel Auerbach. Opis pobytu w Treblince i ucieczki do getta warszawskiego*. In: WIATROVÁ, Ewa, ENGELKINGOVÁ, Barbara, SKIBIŃSKÁ, Alina (eds.): *Archiwum Ringelbluma. Sv. 13: Ostatnim etapem przesiedlenia jest śmierć*. Warszawa, 2013, s. 177.

byl překrásný a kolem nikdo, jenom bílo, ticho a klid. A on úplně nahoře jako kouzelný vozka.

Chlapec se zahleděl do dále. Zasnil se. Bohužel příliš pozdě zpozoroval otce, který se vracel z noční směny. Rychle sklouzl z kozlíku a utíkal domů a tam se schoval za matkou. Rozzuřený domácí tyran vtrhl do kuchyně, popadl ho a přehnul přes koleno. Možná za ty mokré papuče, možná za nic, protože měl špatný den, krutě ho zbil. Právě toho dne měl na prstu náplast, zatvrdil se, není to nic hrozného. Během bití náplast spadla a ranka se obnovila a vlivem stresu, strachu... krev začala téct. „Slyšel jsem vykřiknout matku: Přestaň, vždyť pocákáš kreví všechny stěny,“ vzpomínal.⁸

Pak otec zemřel a matka se vdala za vdovce se dvěma dětmi. Otčím ho také neměl rád. Chlapec neměl kamarády. To se změnilo až v hudebním kroužku, kde začal hrát na citeru. Jako patnáctiletý se stal tkalcovským tovaryšem. Vydělával málo, více dostával za hodiny hudby, které začal nabízet. Když mu bylo 23 let, uvědomil si, že takový život dál nemá smysl.

Přestože nenáviděl uniformy, rozhodl se udělat zkoušky na policejní školu. K překvapení všech je složil. Studium zahájil v Linci. Na toto období rovněž nerad vzpomínal. Policejní škola v té době spočívala v obyčejném brutálním drilu. Učitelé-sadisté, starší kolegové-mazáci a žáci-bažanti, které směli bít. Jediné poučení, které si odtud odnesl, bylo to, že lidé jsou špatní a všechno kolem dokola je zkažené až do morku kostí.

Po tomto vzdělání se dostal k dopravní policii, pak začal potlačovat šarvátky. Tehdy se rozešel se svou dívkou, jedinou osobou, která mírnila jeho povahu. Opět byl sám. Neměl co dělat, proto se nechal pohltit prací a honil se za metály, jak sám uvedl. V roce 1935 byl převelen do politické sekce Vyšetřovacího úřadu. Údajně si ani nevšiml anšlusu. Později doznal, že byl jen policista a chtěl dělat svou práci.

8 SERENYOVÁ, Gitta: *Do temnoty. Od milosrdné smrti k masovému vraždění*. Praha, 2019, s. 30.

Po anexi Rakouska vyšlo najevo, že až tak apolitický není. Patřil už ke „staré gardě“, čili byl aktivní už v době, kdy nacisté působili v ilegalitě. To mu umožnilo dělat kariéru. Dostal se do sekce II B2 odpovídající za evidenci Židů a jejich majetku. Údajně jezdil do terénu. Měl krev na ruce už tehdy? Nikdy se k tomu nepřiznal, řekl, že v sekci dělali složité věci, které se mu nelíbily. A protože byl puntičkářský, všechno splnil na sto procent, nadřízeným to muselo vyhovovat. Tehdy se také oženil.

V listopadu 1940 po dalších povýšeních dostal poštou dopis. Byl to rozkaz, který podepsal sám Himmler. Měl se dostavit do Berlína a ujmout se místa v Říšské pracovní skupině pro léčebné a ošetrovatelské ústavy. V podstatě měl pracovat v jistém ústavu, který spravovala nadace nacházející se v Tiergartenstrasse 4, zkráceně T4. Pod tímto sympatickým názvem se skrývala instituce zodpovídající za nacistickou politiku eutanazie. O co se jednalo? O eugeniku. O zabíjení fyzicky a duševně nemocných v souladu s právem, aby se zlepšila kvalita celého druhu. Jakmile se stroj smrti rozjel na plné obrátky, instituce se začala zabývat „konečným řešením“.

Zpočátku Stangl nevěděl, o co v tom všem jde. Když si to nakonec uvědomil, údajně zděšením ztratil řeč. A pak před svým nadřízeným vykoktal, že si nemyslí, že se na takovou práci hodí. A to byl jeho poslední vzdor během další čtyřleté služby.

Mohl tehdy odmítnout? Stáhnout se? Nezhostit se úkolu? „Nadřízení mě k tomu dotlačili,“ vysvětloval před soudem v Düsseldorfu v roce 1970. Použili celý metodický arzenál ovlivňování: Od ujištění o důvěře, kterou mohli mít „jen k němu“, až po rafinovanější emocionální vydírání. To zafungovalo. Natolik, že mohl už napořád vyměnit zelenou policejní uniformu za šedou plní uniformu SS. V roce 1942 se přihlásil v sídle SS v Lublinu. Jeho novým nadřízeným se stal Gruppenführer Odilo Globocnik. Člověk, který na svá bedra vzal exterminaci polských Židů na území Generálního gouvernementu a okresu Białystok.

Stangl si první setkání s novým šéfem zapamatoval velmi dobře. Ostatně ovlivnilo jeho další život.

Byl krásný, teplý den. Stromy nasazovaly pupeny, trávničky rozkvétaly, vzduchem se neslo cvrlikání ptáků. Globocnik se širokým úsměvem na tváři čekal na Stangla na lavičce v parku ze zadní strany sídla SS.

Jakmile ho Gruppenführer v dálce zahlédl, přestože se ještě neznali, přátelsky poklepal na místo vedle sebe, aby se mladší kolega osmělil si k němu přisednout.

Několik slov o Globocnikovi. V nejbližších letech se právě on stane Stanglovým školitelem. Bude jeho dobrou duší a rádcem. Tehdy, na jaře 1942, už v elitě SS něco znamenal, ačkoliv dříve tomu nic nenasvědčovalo. Byl totiž odstraněn z pozice gauleitera ve Vídni za finanční zpronevěru. Avšak jakmile Německo obsadilo Polsko, objevil se a velmi rychle se stal policejním náčelníkem v lubelském okrese. Himmler právě v něm našel vhodného partnera pro uskutečnění Aktion Reinhardt. Proč byl vybrán? Všechno vychází najevo, přečteme-li si poválečné výpovědi jeho spolupracovníků.⁹

Všichni tvrdili, že byl obsedantní. Nebyl to však blázen. To, co se zrodilo v jeho hlavě, bylo realizovatelné. Je zajímavé, že právě on podsouval Himmlerovi nové nápady, a ne naopak.

Jistý důstojník rozvědky Wehrmachtu dosvědčil, že Globocnik byl přímo „posedlý“. Jeho nápady byly „šílené“, to jsou slova jeho zástupce Jakoba Sporrenberga. Údajně byl na tyto nápady hrdý. Neméně kompetentní v těchto záležitostech byl velitel Osvětimi Rudolf Höss, který v Globocnikovi postřehl autora mnoha „fantastických“ plánů.

Globocnik se vyznačoval neskutečnou energií a optimismem. Jestliže se něco zdálo být neproveditelné, jen nad tím mávnul rukou. V jeho vizi žádné

9 Portrét Globocnika jako iniciátora „akce Reinhardt“ vyšel z pera Bogdana Musiała. Ve své práci cituje výpovědi o šéfovi SS lubelského okresu. Viz MUSIAŁ, Bogdan: „Przypadek modelowy dotyczący eksterminacji Żydów”. Początek „Akcji Reinhardt” – planowanie masowego mordy Żydów w Generalnym Gubernatorstwie. In: LIBIONKA, Dariusz (ed.): *Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*. Warszawa, 2004, s. 22–27.

obtíže nebyly. Patrně nejlépe ho charakterizoval SS-Gruppenführer Maxmilian von Herff, když řekl: „Má čistokrevnou povahu plnou lesků a stínů.“ Právě on poukázal na to, že Globocnik se bezmezně věnuje svým úkolům jako posedlý fanatik. Nehledí na pocty, nepotřebuje je. Je to jeden z „nejlepších a nejsilnějších pionýrů v Generálním gouvernementu“, uvedl.

A doplnil, že Globocnik je člověkem s naprosto jasnou vizí, „jeho nafoukanost mu často přikazuje překračovat stávající hranice a zapomínat na meze dané řádem (...). Mluví za něj však bezpodmínečný úspěch.“ O jaký řád se jedná? O jakou misi?

Řád, to je SS. Formace, která v této válce měla dokázat téměř nemožné. Měla vyvraždit 11 milionů evropských Židů, přesně tolik, kolik zmiňoval SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich na známé konferenci ve Wannsee.

Všechno se mělo rozběhnout právě v Globocnikově okrese. Přicházela „modelová“ realizace.

Dokumenty jasně hovoří o tom, že Globocnik měl od počátku velmi přesnou vizi. Jestliže myšlenka na vyhlazování v Hitlerově hlavě zrála postupně (víme, že s blízkými lidmi hovořil o nejrychlejším „zbavení se“ problémů, o „zmizení Židů“ nebo o jejich „vyhubení, pokud neodejdou dobrovolně“), tak Globocnik jako jeden z prvních nejenže formuloval myšlenku hromadného zabíjení, ale také se dobrovolně zhostil řešení problému. Ačkoliv nevypracoval metodologii vraždění, nadšeně využíval všechny technické novinky. Lze tedy říct, že byl ve svém oboru průkopníkem. Kromě toho byl považován za cholerika a chlubil. Možná právě proto také dostal široké pravomoci, aby na něj ve vhodném okamžiku bylo možné svést odpovědnost. Jeho chvástání bylo známé široko daleko. Avšak ne každý nacista angažovaný v akci Reinhardt věřil v její úspěch.

Odilo například vyprávěl, že jakmile bylo již spuštěno „konečné řešení“, navštívili ho v polovině srpna 1942 Hitler a Himmler. On měl před vůdci třetí říše demonstrovat perspektivu likvidace polských Židů během jednoho roku.

„To musí být rychlejší,“ měl ho popohánět Führer. „Značně rychlejší!“

Tohoto rozhovoru se účastnil také doktor Herbert Linder, ředitel odboru z ministerstva vnitra. Když poslouchal Odilovy úvahy, zeptal se, jestli není lepší těla zabitých spalovat než je pohřbívat.

„Možná další generace na tuto záležitost bude hledět jinak?“ měl se neopatrně zeptat.

Globocnik sebou až trhl a pohlédl na Hitlera. Pak důrazně vypálil: „Pokud by po nás měla přijít tak zbabělá a ubohá generace, že by nedokázala pochopit toto nutné a velkolepé dílo, pak by byl celý nacionální socialismus zbytečný! S těly by se spíše měly zakopat bronzové tabulky s našimi příjmeními vyrytými na památku, že právě my jsme měli odvahu dokonat tak obrovské dílo!“¹⁰

Vůdce začal až tleskat: „Toto jsou pravdivá slova! To jsou také má slova, můj schopný a moudrý Globocniku!“

Skutečně se to stalo? Zdá se to velmi pravděpodobné. Sám Globocnik to nikdy před žádným tribunálem nedosvědčil (ostatně 6. června 1945 spáchal sebevraždu, když ho měla zatknout britská hlídka v Korutanech), ale přesto si ho Himmler skutečně oblíbil. V dopisech ho oslovoval něžně: „Mein Lieber Globus“.

Tehdy, na jaře 1942, než se tábory smrti rozjely na plné obrátky, byl Globocnik velmi zvědav na reakci Franze Stangla. Čekal na něj v lubelském parku a zřejmě uvažoval: Bude se hodit? Osvědčí se? Nezhrouť se? Jakmile vedle něj usedl na lavičku, vysvětlil mu, co se od něj doopravdy očekává. Sdělil mu, že německá armáda na východní frontě zažívá těžké chvíle a bude nutné jí pomoci. Stangl musí zřídit tábor, z něhož půjde zásobování pro frontové jednotky. Stangl dobře věděl, co to znamená. Když byla řeč o zásobování, oba měli na mysli zabíjení. Takový tábor měl vzniknout v Sobiboru.

Než Franz stačil cokoliv okomentovat, Globocnik přikázal poručíkovi, aby přinesl připravený plán tábora a rozložil ho na voňavé trávě. Vyšlo najevo,

10 PIOTRKOWSKI, Stanislaw: *Misja Odyla Globocnika. Sprawozdania o wynikach finansowych zagłady Żydów w Polsce*. Warszawa, 1949, s. 10.

že *Lager* už se staví, ale jde to ztuha a teprve někdo takový jako Stangl práci dokáže popohnat.

Setkání se chýlí ke konci. Stangl byl vyslán do Bełżce. Na vlastní oči měl vidět, jak bude vypadat podobné pracoviště. Tábor v Bełżci již pracoval naplno, kapitán Christian Wirth, jeho starý známý, ho právě zdokonaloval. Stangl se měl teprve na místě dozvědět, co to znamená.

Dozvěděl se to zanedlouho. K masovému zabíjení se využívaly spaliny z tanku. Samozřejmě že dříve, jak pokrytecky tvrdil novináře, o žádném plynu ani spalinách neslyšel. Přece se měl zabývat tříděním teplých kalhot na frontu! Zato výsledky inovace předčily veškerá očekávání. Když vysedal v Bełżci z auta, zapotácel se.

„Ten pach...!“ měl reagovat. „Ach bože, ten pach byl všude,“ vyprávěl později v rozhovoru se Serenyovou.¹¹ Když došel k budově velitelství v lese, zjistil, že Wirth tam není, protože je „vzteklý“ a řadí někde v terénu. „Raději se dnes držte se od něj dál,“ zaslechl. Vydal se hlouběji do lesa a nakonec ho uviděl. Wirth stál na nějakém vyvýšeném místě, na nějakém náspu, a skutečně nevypadal odpočatě. Jakmile k němu Franz došel, spatřil, že ta hromada je skutečně náspem... jenže ne protipovodňovým. To, co jím protékalo, nebyla voda, ale něco na způsob polévky. Polévky z lidí. Gigantickou jámu vyplňovala tekutina z rozkládajících se mrtvol. Těla, v podstatě to, co z nich po fermentaci zbylo, se právě přelévala přes okraj valu a začala stékat po úbočí. Pach se nedal popsat. Pohled také ne.

Tak se Stangl dozvěděl o pravé povaze své mise.

Je to pravdivé vyprávění? Skutečně si teprve tehdy uvědomil, že bude andělem, ba dokonce samotným bohem smrti? Bez ohledu na ten šok, jaký tehdy musel prožít, byl upřímný.

11 SERENYOVÁ, Gitta: *Do temnoty. Od milosrdné smrti k masovému vraždění*, op. cit., s. 138.

„A tenkrát jste věděl, že to, co se děje, je špatné?“ zeptala se ho novinářka. „Ano, věděl jsem,“ odvětil.¹²

Práci však neodmítl. Přijal Globocnikovu nabídku. Během dvou měsíců od zprovoznění Sobiboru v květnu 1942 zde bylo zplynováno sto tisíc lidí. Problémy s gigantickým množstvím mrtvol a také s důsledky jejich mělkého pohřbívání představovaly každodenní chléb nové práce.

Právě tehdy si velitel nechal ušít bílou uniformu. Od té doby ji stále nosil.

V srpnu přišly nové rozkazy. Vychází najevo, že si Treblinka nevede dobře, že tamní práce je fušerina, proto potřebuje dobrého manažera. Globocnik už věděl, koho tam poslat. Stangl se již osvědčil v Sobiboru, měl dobrý vliv na podřízené, poradí si i v Treblince.

Treblinka vyžadovala silnou ruku. V rámci „konečného řešení“ měla sehrát významnou roli, měla realizovat „vysídlení“ varšavských Židů. Těch majetkově a politicky nejmocnějších. Politicky, protože v Treblince měla zahynout jejich celá politická, hospodářská a kulturní elita, a majetkově, protože právě sem přivázeli své bohatství. Měla se stát vzorovou jednotkou, skutečnou továrnou. Stroj na zabíjení a vydělávání.

Tak se i stalo. Treblinka se stala nejlépe fungujícím táborem smrti v dějinách lidstva. Stangl na tom měl velkou zásluhu.

„Jel jsem tam s řidičem SS,“ vzpomínal na svůj první den v nové práci. Cesta vedla podél trati. Dvacet minut před cílem zahlédl přes okno mrtvolu. Dozorci zřejmě zastřelili prchajícího z vagonu. Hned za ním ležely dvě, tři někdy i větší skupinky mrtvých. Jakmile auto dojelo k železniční stanici, u trati se již nacházely stovky mrtvol. Ležely tam, dle jeho slov, několik dní v parnu, zdeformované a opuchlé. Do nosu ho opět udeřil smrad.

V té době stál v táboře plný transport. Zjistil, že přijel už dávno, někteří cestující byli mrtví, ačkoliv ještě nebyli „vyloženi“, a jiní stále žili. Je zajímavé, že Stangl nepoužil termín „mrtvolý“, ale „kusy“. Když o tom v roce 1970 vyprávěl,

12 SERENYOVÁ, Gitta: *Do temnoty. Od milosrdné smrti k masovému vraždění*, op. cit., s. 140.

nehovořil o lidech, o mrtvých lidech, ale o nějakém zboží. Oni na něj neudělali sebemenší dojem. Teprve po příjezdu do prostoru samotného tábora oněměl.

„Bylo to Dantovo peklo,“ uvedl. Když o tom mluvil, poprvé za celý rozhovor s novinářkou zrudl a rysy mu ztuhly.

„Když jsem přijel do tábora a vystoupil z auta na třídící dvůr (Sortierungsplatz), stál jsem po kolena v penězích. (...) Brodil jsem se v papírech, mincích, drahých kamenech, špercích a šatstvu. Bylo to všude, rozházené po celém dvoře. Zápach byl nepopsatelný; stovky, ne, tisíce těl všude, rozkládajících se, zahnívajících. Za tím dvorem v lese, jen pár set metrů na druhé straně plotu z ostnatého drátu a všude kolem tábora byly stany a plály ohně, se skupinami ukrajinských dozorců a děvčat, vlastně děvek, jak jsem později zjistil, z celého venkova – potácely se opilé, tančily, zpívaly a hrála hudba...“¹³

Následně vyrazil na inspekci. O jejím průběhu před soudem hovořil jiný esesman, který se stal Stanglovým podřízeným, Franz Suchomel. V jeho výpovědi se taktéž hovoří o brodění po kotníky v různých věcech. Nepotvrdil však, že by šlapal po briliantech.

Budoucí velitel se měl vydat ze seřadiště, kde se svlékali muži, a pak projít tzv. šlauchem, což byl stometrový úsek cesty vedoucí přímo k plynovým komorám. Tady už Stangl nevydržel. Při pohledu na nahé, na smrt vyděšené ženy, které se v běhu vyprazdňovaly nebo si přičaply na cestě, si kategoricky vyžádal, aby se jim poskytly alespoň kbelíky. Ty podle něj měly pomoci, aby bylo aspoň o něco čistěji. A nebude to tu tak smrdět! V tu chvíli se na něj měl obořit Wirth, starý kolega z Belžce, který tady pobýval již několik dní.

„Krucinál, mně je fuk, co jste dělal se sračkama v Sobiboru,“ vyštěkl. „Nechte je, ať se podělají. Později se to přece uklidí.“¹⁴

13 SERENYOVÁ, Gitta: *Do temnoty. Od milosrdné smrti k masovému vraždění*, op. cit., s. 194.

14 Tamtéž, s. 199.

Toto má být konec světa

Stangl (stále se držíme jeho verze událostí) toho měl dost. Odešel navštívit dosavadního velitele, doktora Eberla, který, poněkud pobaven jeho výrazem, měl konstatovat, že to tady není až tak špatné, jak se zdá.

Stangl byl otřesen. Velitelovo vysvětlování ho úplně mijelo. Na jeho otázku, co se děje se všemi cennostmi, které s sebou Židé přivážejí, protože jak si stačil všimnout, nejsou řádně tříděny (a přece ty všechny věci patří třetí říši a každý židovský dolar je velitel povinen vyúčtovat), dostal udivující odpověď. Řekl, že transporty jsou vyplněny ještě dříve, než dojedou do Treblinky, není tedy prakticky co zajišťovat.

Tato odpověď Stangla úplně konsternovala. Tak to alespoň tvrdil. Když čteme jeho slova, překvapuje nás ještě něco. Stangla lidé nezajímají, zajímá ho „náklad“ a cennosti, které po nich zůstaly.

Takto budoucí velitel Treblinky při vyprávění britské novinářce o svých začátcích z práce v táboře prozradil, jaký úkol vlastně od Globocnika dostal. Měl nejen zabíjet Židy, ale dostat z nich co největší zisky.

Vizita skončila.

Po týdnu se spolu setkají ve Varšavě. Stangl oznamuje, že rozkaz, aby provedl něco s tím nepořádkem, je neřešitelný. Nesplnitelný, protože (jak se vyjádřil) v Treblince je konec světa.

Jako by na to Himmlerův oblíbenec čekal. „Přece to pro ně má být konec světa!“ Údajně právě takto zlomil Stanglův odpor a přesvědčil ho k přijetí funkce velitele.

Kapitola 2

Šestá na hodinách

Slunečníky. Velké zahradní slunečníky, zřejmě z voděodolného materiálu.¹⁵ Přesně takové mají dnes na každé letní zahrádce. Přestože jsou na mapě černobílé, ve skutečnosti měly červenou barvu. Stály hned vedle oplocení, blízko kolejí. Cestující je z vagonů museli vidět. Pod podmínkou, že se dotlačili k jednomu okénku vagonu. Výraz „cestující“ není vhodný, stejně tak ani místo, na němž vystupovali. Nebylo to „nástupiště“, spíše rampa. A oni nevystupovali, nýbrž byli vyvlečeni nebo vyhnáni silou.

Slunečníky jsou tři. Dnes na turistických vyhledávacích nabízejících výlet do Egypta symbolizuje ikonka s takovýmito slunečníky letovisko. Díváte se na slunečník a už víte: Šarm aš-Šajch nebo Hurghada. Koupání, pití, diskotéky. Samé příjemné věci.

15 Deštníky u pивní zahrádky esesmanů jsou zakresleny do dvou map tábora, které jsou uloženy ve sbírkách Židovského historického institutu (Żydowski Instytut Historyczny, ŻIH): na Moszkově a Maňkově mapě (ŻIH 245/117) a na mapě anonymního autora (ŻIH 245/118). Naopak na mapě vyhotovené Stanisławem Konem (ŻIH 245/116) a na Olomuckého výkresech z roku 1945 (s přilepenými postavičkami vystřiženými z tisku) slunečníky a „bar pod širým nebem“ chybí.

Přesně takovéto slunečníky jsou zakresleny na mapě. Jedná se o trojz-
měrný plán tábora Treblinka II.¹⁶ Mapa vznikla hned po válce na základě svědectví
dvou vězňů. První – Moszek Laks, v táboře zvaný Mietek, do Treblinky přijel
22. září 1942 ze Suchedniowa. Po několika týdnech z tohoto transportu zůstal na
živu jenom on. Druhým byl Maniek Płatkiewicz, víme o něm málo.

Přestože Moszek i Maniek pracovali celé dny ve sklepě, kde loupali bram-
bory, měli dobré pozorovací schopnosti. Na jejich mapě (nakreslené Ołomuckým
v roce 1946) je v severovýchodním cípu tábora fotbalové hřiště. Nezapomněli,
že na bránách byly zavěšeny sítky, aby ukrajinští wachmani (určitě fanoušci
Dynamo Kyjev) nemuseli po každém gólu běhat za míčem. Nebo že obrněný
vůz stojící u *Wachstube* byl patrně tank, protože měl hlaveň. A vedle se nacházela
malá pumpa. Právě z ní esesmani čerpali vodu, než se na stolcích pod slunečníky
objevily nápoje. Protože pivo nebo víno se muselo nejprve objednat. Židovští
sluhové je nosili ze sklípku na druhé straně *Lagerstrasse*.

Takových maličkatých pump, jako je ta u slunečníků, je na mapě více. Mají
typicky zaoblené čerpadlo, jaké lze ještě spatřit v každé polské vesnici. Zajímavé,
jak asi esesmanům chutnala tamní voda? Jestli jim moc nechutnala, možná jim
pachuť vynahrazoval židovský umělec Salwe. Dělal jim společnost při pití a jídle.
Vystupoval hned vedle, před jejich barákem. Známe jeho repertoár. Například
víme, že operu *Cavalleria rusticana* zpíval na přání italsky.

Kromě řady budov (mezi nimi byly třídírný, železniční budovy, obytné
domy, známý „lazaret“ a dvě plynové komory) Moszek a Maniek zaznamenali
také dlouhý plot z ostnatého drátu a pás protitankových ježků. Dále tuto obran-
nou linii doplňují věžičky. Vedle jedné z nich se nachází hlavní brána. Touto
branou do tábora vjížděly všechny vlaky.

Jimi bychom měli tento příběh začít.

Transporty. Oběti.

16 Plán tábora smrti v Treblince podle rekonstrukce bývalého vězně M. Lakse. Viz
BLUMENTAL, Nachman (ed.): *Dokumenty i materiały z czasów okupacji niemieckie
w Polsce. Díl 1: Obozy*. Łódź, 1946.

Všichni, než dojeli do Treblinky, ve vagonech strávili několik hodin (v nejlepším případě) až několik dní. Vždy v hrozném tlačení, bez přístupu čerstvého vzduchu a vody. Ve smradu a dusnu.

Transporty probíhaly v tak hrůzostrašných podmínkách, že když na konci této cesty ukrajinští dozorcí otevírali vagony, často z nich nikdo nevycházel vlastními silami. Živí nemohli, mrtví se museli vynášet. Jako první přijížděly vlaky z Varšavy.

„Když se dveře otevřely, ti, kteří leželi polonazí, se chtěli přiobléci, ale každému se to v tom spěchu podařilo. Ukrajinci na rozkaz esesmanů vskočili do vagonů a tloukli holemi vlevo i vpravo, vyháněli lidi. Vyšli jsme unavení a vyčerpaní. Po mnohahodinové jízdě v temném vagonu nás slunce oslepilo,“¹⁷ vzpomínal Abram Jakub Krzepicki, jemuž se z Treblinky podařilo utéct. Svě svědectví diktoval novináři a spisovatelce Rachel Auerbachové začátkem roku 1943. Dokument se dochoval, byl zakopán s dalšími texty ve známém Ringelblumově archivu.

Krzepicki vzpomínal, že se na rampě objevil kolem páté odpoledne.

Mladý Jehuda Weinstein z losického ghetta na nástupiště vystoupil uprostřed noci. A tehdy, jak si to přál Globocnik, pro něj nastal „konec světa“. Chlapec byl postřelen. Minutu předtím si všiml dvou mužů doprovázených esesmanem, kteří nesli kbelíky s vodou. Už dva nebo tři dny nic nepil, a proto musel mít neskutečnou žízeň. To se Němci nelíbilo.

„Odjistil zbraň a náhle jsem zjistil, že ležím tváří k zemi. Necítil jsem bolest, ale věděl jsem, že jsem postřelen. Slyšel jsem jako ve snu, že vedle mne kdosi leží a oplakává smrt svého otce. Byl jsem zesláblý, ale přesto při vědomí. Na pravé straně mé bílé košile se objevila krvavá skvrna,“¹⁸ popsal ve svých vzpomínkách. Přežil. Střela nebyla smrtelná. Němec ho však považoval za mrtvého a šel dál.

17 KRZEPICKI, Abram Jakub: *Człowiek uciekł z Treblinek...*, op. cit., s. 155.

18 WEINSTEIN, Eddie: *17 dni w Treblince*. Překlad Rafał Zubkowicz. Łosice, 2012, s. 35–36.